

«ВАЗОН» ЯК ОСНОВНИЙ МОТИВ НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА**Борисов Ю.Б.**, канд. мистецтвознавства, доцент кафедри дизайну

Черкаський державний технологічний університет

Анотація. Борисов Ю.Б. В статті розглядається динаміка розвитку (становлення) одного з основних орнаментальних мотивів народного мистецтва Центральної України.

Ключові слова: динаміка, орнаментальні мотиви, Центральна Україна.

Аннотация. Борисов Ю.Б. «Вазон» как основной мотив народного искусства. В статье рассматривается динамика развития (становления) одного из основных орнаментальных мотивов народного искусства Центральной Украины.

Ключевые слова: динамика, орнаментальные мотивы, Центральная Украина.

Annotation. Borisov U.B. «Flowerpot» as the basic motive of a folk art. The dynamics of development (becoming) of one of basic ornamental reasons of folk art of Central Ukraine is examined in the article.

Key words: dynamics, ornamental reasons, Central Ukraine

Постановка проблеми. «Вазон» є одним з найбільш популярних мотивів у народному мистецтві Центральної України, що зустрічається в орнаментах вишивок, кераміки, килимів, у розписі стін і дерев'яних виробів. Розуміння локальної своєрідності, насамперед, пов'язано з певним набором якостей розглянутого об'єкта і дозволяє говорити про конкретні характерні риси. Прообразом «вазона» є символічний образ «світового дерева», що служить графічним вираженням одного з найдавніших загальнолюдських уявлень про будову світу, про вертикальну систему градацій і перетворення в ньому. Він є універсальним орнаментальним мотивом у декоративно-прикладному мистецтві багатьох народів світу протягом багатьох століть.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Народне мистецтво Центральної України, незважаючи на багатство історичної культурної спадщини цього регіону, до сьогодні не було об'єктом спеціального мистецтвознавчого дослідження. Тому в першу чергу необхідно дослідити розвиток народного мистецтва регіону як цілісної художньої системи, що має певну своєрідність, а «Вазон» – це один з мотивів народного мистецтва.

Мета дослідження. Головною метою статті є дослідження та аналіз чинників, що впливають на формування складових художньо-образного «Вазону» як одного з мотивів народного мистецтва Центральної України.

Стаття виконана за планом НДР Черкаського державного технологічного університету.

Результати дослідження. Появу «вазонів» в Україні деякі вчені пов'язують із посиленням впливу орнаментів епохи Відродження, а місцем їх виникнення вважають Ассирію. Але традиція цього мотиву виникла ще задовго до появи християнства на Русі, ще в колядках і весільних обрядах, які мають яскраво виражений язичницький характер, зустрічається «дерево життя» або «райське» дерево - як частина природи або надприродне, що має магічну силу і приносить щастя та захист від злих сил [1, 87].

Безперечно, широкому розповсюдженню «вазона» сприяло його космологічне, знакове значення в системі світобудови, розуміння його як універсального образу природи, а також як релігійного символу. Його символічне, фольклорне значення в народному мистецтві Центральної України підкреслює підбір кольорів, що використовувались при вишиванні цього мотиву на рушниках. Колір, з одного боку, вказує на його вертикальну спрямованість (знизу - чорний, потім червоний і білий), а з іншого боку, підсилює символічне значення «вазона-дерева» [2].

Білий колір полотна символізує світ, простір, у якому відбуваються всі події життя, дійсність. Червоний колір в поліхромії творів декоративно-прикладного мистецтва є найулюбленишим, ним вишивали народні майстри до ХХ ст. На значення чорного кольору вказують іноді його вкраплення в основу мотиву або орнаментальні смуги, які символізують землю.

Починаючи з ХХ ст., із втратою семантико-значеннєвого навантаження мотиву «дерева життя» він починає більше відповідати своїй назві - вазон, а в кольоровому його оформленні з'являється тенденція передачі натуральних кольорів рослинних об'єктів.

У древніх слов'ян, до прийняття християнства, елементом єдності зі світом предків стало дерево, що було своєрідною ланкою в процесі перевтілення душ. Мотив дерева на могилі - один з розповсюджених в уснопоетичній традиції, на архаїчність цього мотиву вказує і його геометричний характер у багатьох видах народного мистецтва й неухильне дотримання симетрії як принципу, за допомогою якого, древня людина намагалася створити порядок і красу, відповідно до колективного уявлення про будову світу.

Є підстави стверджувати, що мотив «дерева-вазона» у народному мистецтві Центральної України на певному етапі його розвитку, що вимагає окремого дослідження, замінивши собою раніше шанований жіночий образ з'єднався з ним. Жінка часто поєднувалася з деревом в одну постать: її одяг зливається із трикутною основою дерева... Розкинувши широкі гілки, дерево ніби зливається з жіночою фігурою... птахи сидять на гілках і під деревом...» Пізнім осмисленням древнього мотиву жінки-дерева є жінка-вазон: жіноча фігура тут об'єднана з деревом-вазоном [1, 45].

У місцевому мистецтві антропоморфні риси «вазонів» тільки іноді виявляються на деяких вишивках. Однак, багато мотивів своєю конструктивною сухістю й схематичністю, більшістю древніх геометричних елементів-знаків мало нагадують рослинні мотиви. Вони більше нагадують ідеограму старих космологічних уявлень.

На колишнє символічне значення «дерева» і його аграрну основу вказує «ваза» мотиву, її різноманітні модифікації, від буквального повторення символу родючості ранніх землеробських культур - ромба, ромба із крапкою (ідеограма засіяного поля), до ваз. Насамперед це трикутники, повернені кутом вгору або вниз; різні сполучення трикутників;

трикутники з іншими фігурами. Чотирикутники, що поступово переходять у горщики різних силуетів, а пізніше у вази, з ознаками різних стилів [4].

По трансформації «вази» ми можемо отримати уявлення про еволюцію орнаментального мотиву від «дерева життя» до «вазона», від величезного за значенням символу древніх народів до квітки, що має тільки естетичне значення. У свідомості древніх людей «дерево» виростило із землі, тому в різних народів вертикаль дерева поєднується з горизонталлю, на яку вона опирається. У народних рушниках Центральної України роль землі може виконувати горизонтальна смуга орнаментальних мотивів або ламана лінія. Іноді її заміняє хвиляста лінія, в якій можна вбачати одну з версій створення світу, по якій дерево життя спочатку росло прямо у воді.

Але якщо в рушниках така «ваза» плавно переходить у своєрідну рамку для центрального мотиву, то в інших видах прикладного мистецтва підстава «дерева-вазона» вирішується по-іншому. Підстава, земля має певну стійкість, що дає геометрична фігура трикутник (цим ймовірно обумовлене його часте використання в цій якості), або більш символічне зображення землі. Тут і з'являється велика розмаїтість форм: трикутники й прямокутники, різні варіанти кіл - із крапкою, хрестом, квіткою або просто листочок, з якого виростає цілий мотив.

Пізніше, «земля» поміщається в горщик, що під впливом мистецтва вищих шарів суспільства набуває форму вишуканої вази. Трансформація «вази» відбувається одночасно зі зміною верхньої частини мотиву, що поступово «натуралізується», набуваючи нової функції, нового значення, що наочно видно з малюнка [2].

Походження «вазона» від дерева життя підтверджує аналіз декількох типів композиційних схем мотиву. Це, насамперед, «вазони» з вертикальною схемою побудови. У ній чітко визначена центральна вісь (стовбур) і трьохмірність побудови - основа, середня частина, наконечник у вигляді певного елемента. Такого типу мотиви більше інших зустрічаються в народному мистецтві, а основою для них частіше слугують прості фігури (ромб, прямокутник, овал). Зустрічаються «вазони» з горизонтальною домінантою, побудову яких, умовно можна вписати в ромб або коло. Вони менш конструктивні, і більше відходять від старої схеми побудови [3, 245].

Якщо в Західній Європі вазони переродилися в натуралізовані квіткові мотиви, то в Україні, завдяки збереженому в народному мистецтві сильного фольклорного, колективного початку, вони продовжували розвиватися й набувати якості цільної мотивної системи. Однак не скрізь і в цьому регіоні вазони збереглися в чистому, композиційному вигляді, що становить вертикальну схему побудови з елементами основи й завершення.

Разом з використанням елементів зберігається і спосіб їх подачі, що у свою чергу залежить від впливу часу. Як частина орнаменту, що виник і розвивався на художньому фольклорно-поетичному ґрунті, образ дерева

«вазонів» перегукується з образом пісенного дерева, відомого як «чудесне дерево», «щасливе дерево», що своїм корінням йде до переказів про «Святе дерево». Вазон разом з канонічною геометричністю й певним абстрагуванням місцевих своєрідних форм і елементів містить сліди живого враження від природи, життя в їх етнічному сприйнятті й переживанні, і відбивається в художній мові народної творчості.

З плином часу на Центральній Україні вазон трохи змінив свої стилістичні особливості, ускладнюючи або спрощуючи малюнок, був більш-менш геометричний, останнє підсилювалося в міру просування на захід, але схема побудови, здебільшого, збереглася первісна.

Від мотиву «вазон» походять, ймовірно, інші орнаментальні мотиви, такі як «віночок», «букет», «квітуча гілка» і багато інших, які являли собою видозмінений «вазон». У кожній області, районі, а іноді й в окремих селах, є своє коло цих мотивів зі своїми локальними назвами й ознаками. У стилізованому «винограді» акцент робиться на зібраності округлих або навіть лінійних елементів, що нагадує виноградну грону.

У мотиві «гілка» ритмічно чергуються листочки, плоди й паростки прямої, вигнутої, хвилястої форми. В іконографії подібні візерунки можуть називатися «барвінок», «в'юнок», «гарбузове листя», «дубове листя», «ламане дерево», «порічка», «п'яні баби». Мотив «дубове листя» акцентується на хвилястому характерному обрисі. У Київській, Полтавській, Сумській, Черкаській областях іноді поруч із листям наявний жолудь, а в різних видах він називається «дуб», «дубок».

«Зірки» в українському народному орнаменті в більшості випадків восьми-шестикутні, бувають чотири-п'ятикутні. У гончарстві «зірки» зображують перехрестям рисок, плямою. Серед інших назв цього мотиву, можна зустріти: «вітряк», «квітка», «рожі», «сонечка». Навколишні мотиви «зуби» утворюють ряд трикутників або, рідше, багатокутників [3, 112].

Специфікою найпоширенішого мотиву «квітка» є неясні ботанічні ознаки. На відміну від мотиву «гвоздика» або «дзвоники», «маку або ромашки». «Листя» - акцентує довжину форми. Їх іконографічною специфікою є невиразність ботанічних ознак на відміну від «вишневого, дубового і листя папороті». «Рожа» - багатопелюсткова квітка частіше без конкретних ботанічних ознак. Інша її назва: «вітряк» і «зірка».

Висновок. У народному мистецтві Центральної України підкреслюється органічна цілісність утилітарно-практичної й естетичної функції середовища. Мотив «вазон» найбільш широко представлений на рушниках у Центральних областях України, композиції побудовані на підставі одного великого елемента. Вони відрізняються врівноваженістю художніх рішень, а також декоративною розробкою окремих елементів. Мотив «вазона» займає весь малюнок і підкреслюється знизу широкою облямівкою, а з боків обмежується вузьким легким обведенням. Декоративність площинного зображення підкреслюється застосуванням різних типів швів.

Література:

1. Анри де Моран. История декоративно-прикладного искусства от древних времен до наших дней. – М.: Искусство. - 1982. - 230 с.
2. Бажкович А. Український народний роспис // НТЕ. - 1957. - №4.
3. Беляшевский М.Ф. Про український орнамент // Записи українського товариства в Києві. – К.: 1987 – ТШ - 404 с.
4. Берченко Е. Народне малювання українських хат та господарських будівель при них. Зошит №1. – К.: Держ. видав. України.

Надійшла до редакції 7.12.2006